

Krizės kvapas: permainų būtinybė
Andrius Kubilius

2008 m. balandžio 20 d.

Nemėgstu būti bėdų pranašu. Bet turiu skaudžios patirties dar iš 1998-1999 metų, kai teko iš arti stebėti Vyriausybės bandymus artėjančias ūkio bėdas užkalbėti su lengvabūdiška bravūra, kad to meto Rusijos krizė neturės jokio skaudesnio poveikio Lietuvos ekonomikai. Vėliau, toks beveik metus trukęs delsimas imtis radikalių permainų valstybės viešųjų finansų politikoje, visai ekonominei situacijai smogė labai giliai ir skausmingai.

Jaučiu, kad šiandien kartojasi tas pats: valdžiai džiaugiantis, kad ekonominiu išsivystymu jau aplenkė Lenkiją ir beveik pasivijome Vengriją, ir tuo pačiu vis abejingiau žiūrint į tai, kokie debesys ekonomikos padangėje kaupiasi, krizės kvapas darosi vis aštresnis. Premjeras tuo tarpu vis dar kartoja, kad šiuo metu Lietuvai negresia krizė, ir kad greičiausiai krizė yra opozicijos galvose. Tai dar labiau verčia kalbėti apie artėjančią krizę ir apie valdžios ligą – vištakumą. Aštrėjantis krizės kvapas ir didėjantis valdžios vištakumas yra labia pavojinga kombinacija...

Visų pirma pabandykime aptarti aiškiai matomus šiandieninės krizės požymius. Analizė visų pirma yra pagrįsta paprasta gyvenimiška logika – per aštuoniolika nepriklausomybės metų galėjome įsitikinti, kad tai, kokie ekonominiai, finansiniai reiškiniai įvyksta Estijoje ar Latvijoje, vėliau, su 6-8 mėnesių vėlavimu, pasikartoja ir Lietuvoje. Taigi, jeigu Estijoje ar Latvijoje ekonomikos dangų jau aptraukė sunkūs debesys, o pas mus dar saulė šviečia, žinokime vieną – ir pas mus tie debesys atplauks.

Šalia Baltijos regione natūraliai gimusių “debesų ciklonų” turime matyti ir iš Amerikos ateinančius pasaulinius finansų rinkų “uraganus”, kurių poveikis Baltijos regionui gali būti taip pat pakankamai skaudus, ypač jeigu šis “uraganas” paliestų Skandinavijos bankus. Pastarosiomis dienomis paskelbtas panašaus pobūdžio Tarptautinio Valiutos Fondo perspėjimas Baltijos regionui neturėtų likti mūsų nepastebėtas. Kaip neturėtume užmiršti ir tarptautinių reitingų agentūrų paskutiniu metu mums siunčiamų perspėjimo signalų, kai Lietuvos skolinimosi reitingai yra nuolat mažinami.

Tačiau šio teksto tikslas yra visų pirma aptarti regiono tendencijas (laikinais užmirštant pasaulinius “uraganus”), tas tendencijas, kurios yra sąlygotos įvairių objektyvių ir subjektyvių procesų, vykstančių Baltijos regiono ekonomikoje ir viešuosiuose finansuose. Tai ir bandymas perspėti, kad šiandieninės valdžios pastangos nerūpestingai aiškinti, kad mūsų makroekonominiai parametrai yra žymiai geresni nei kaimynų, ir kad aukštos infliacijos ar ekonomikos nuosmukio reiškiniai Lietuvoje gali būti tik trumpalaikiai, - yra skaudi ir neatsakinga saviapgaulė.

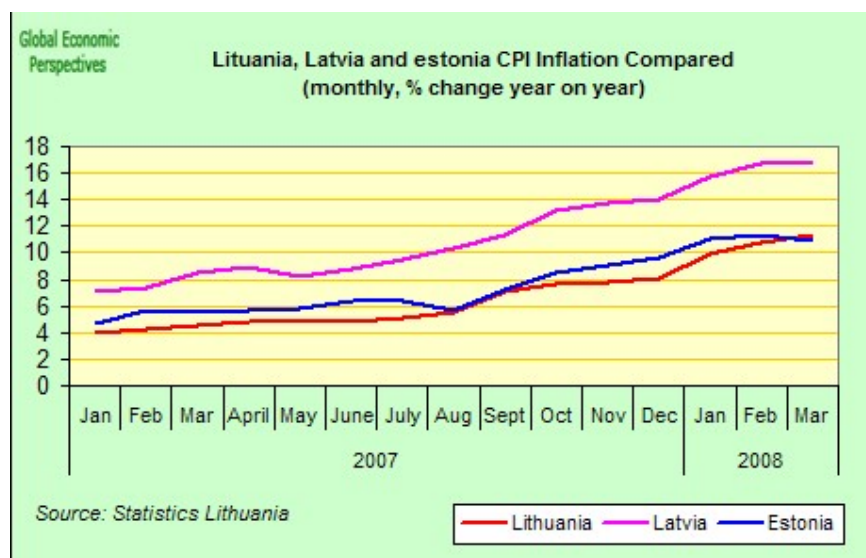
I. KRIZĖS POŽYMIAI

Infliacija

Nėra reikalo aiškinti, kad pastaruoju metu spartus kainų kilimas tampa didžiausiu galvos skausmu visiems gyventojams, o ypač tiems kurie gyvena nuo atlyginimo iki atlyginimo. Premjero aiškinimai, kad kainų augimas tuoj pasibaigs, kad nuo vasaros pradės mažėti infliacija, kad maisto produktai jau pinga, sukelia tik šypsenas.

Deja, realybė yra visai kitokia ir visiškai nepaguodžianti. Kaip rodo infliacijos tendencijos Baltijos valstybėse (1 pav.), infliacijos augimo kreivės Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje yra

praktiškai visiškai lygiagrečios, tik Lietuva ir Estija nuo Latvijos infliacijos procesų ir procentų atsilieka šešiais mėnesiais.

1 pav. Inflacijos dinamika Baltijos valstybėse: skirtumas tarp Lietuvos ir Latvijos – 6 mėnesiai.

Iš paveiklo galime pastebėti, kad 11% infliacija Latvijoje buvo fiksuota 2007 m. rugsėjo 1d., Lietuvoje – 2008 m. kovo 1 d. (6 mėn. skirtumas). Iš to galime daryti paprastą prielaidą, kad 17% infliacija, kuri Latvijoje buvo fiksuota 2008 m. kovo 1d., Lietuvoje bus fiksuota po 6–7 mėnesių, tai yra 2008 m. rugsėjo – spalio mėnesiais.

Matant tokias neišvengiamas infliacijos tendencijas Baltijos regione, iškyla klausimas kaip kovoti su tokia infliacija? Norint kovoti su infliacija, reikia patiems sau sąžiningai atsakyti į klausimą: ar žinome infliacijos priežastis?

Premjeras kalbėdamas apie infliaciją Lietuvoje dažniausiai atsako labai paprastai – ją lemia sparčiai augančios pasaulinės energetikos ir maisto resursų kainos, o šalia to ir neišvengiami Lietuvos konvergencijos (ekonomikos lygių suvienodėjimo) bendroje europinėje rinkoje procesai.

Tačiau šie teiginiai, kiek jie nebūtų patogūs mūsų valdžiai ar net kai kuriems ekspertams, neatsako į esminį klausimą - jeigu infliaciją lemia pasaulinių kainų kilimas ir bendros rinkos konvergenciniai procesai – tai kodėl Lietuvoje infliacija yra 11 %, o Lenkijoje – tik 4% (nors Lietuvos ir Lenkijos BVP/vienam gyventojui yra lygūs ir todėl konvergencija turėtų būti tokia pat intensyvi). Slovakijoje – 3.5%. ([2008 m sausio mėn. duomenys](#)). Nelabai paaiškina ir ekspertų teiginiai, kad Lietuvoje aukštesnę infliaciją lemia maisto produktų gamintojų ir pardavėjų karteliniai susitarimai (nes maisto produktų kainų kilimas yra žymiai spartesnis nei pasaulyje), ar energetikų nekontroliuojamas monopolizmas, nes tokiu atveju tektų klausti ar tikrai Lenkijoje valstybinė antikartelinė ir antimonopolinė priežiūra yra tiek geresnė už analogiškas tarnybas visose Baltijos valstybėse.

Esu įsitikinęs, kad lieka neatsakytas esminis klausimas - kiek infliaciją Lietuvoje lemia pinigų perteklius? Nėra aišku ir kas lemia pinigų perteklių: atlyginimų augimas 20% per metus; išsivijios pinigai; neproduktyviai panaudoti ES pinigai? Kai kurie [užsienio ekspertai teigia](#), kad pagrindinė mūsų regiono ir net Rusijos ekonominė problema, lemianti ir aukštą infliaciją – yra demografinė: ryškus darbo jėgos trūkumas, apsprendžiantis ir pernelyg spartų atlyginimų

augimą ir to sąlygotą infliaciją, kuri lemia ne tik atlyginimų, bet ir pensijų ar santaupų nuvertėjimą.

Ekonomikos augimo lėtėjimas

Kaip rodo daugelio šalių patirtis, aukštos infliacijos procesus neišvengiamai lydi ir ekonomikos augimo sulėtėjimas. Nors Lietuvoje tokio spartaus sulėtėjimo požymių dar nematome, tačiau negalime nematyti to, kas vyksta mūsų kaimyninėje Estijoje. Štai nesena žinia iš Estijos, kuri turėtų ir mums sukelti nerimą:

“Estijos Centrinis Bankas dvigubai sumažino savo prognozes 2008 metų ekonomikos augimui iki 2%.

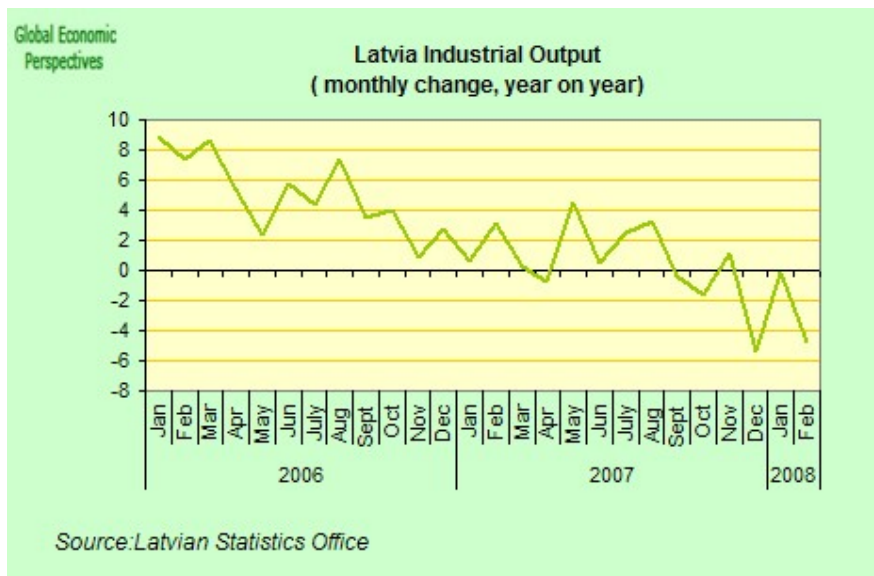
“Ilgai lauktas ekonomikos atšalimas akivaizdžiai vyksta Estijoje, bet jis nebėra toks švelnus, kokio tikėjomės visų pirma dėl mažiau palankių išorinių sąlygų” Estijos centrinis bankas pasakė, kai pristatė savo sumažintas prognozes.

2% BVP augimo prognozę galima palyginti su BVP 7.1% augimu 2007 metais ir 11.2% augimu 2006 metais. Ankstesnė 2008 metų BVP augimo prognozė buvo 4.3%. Bankas teigia, kad augimas vėl išaugs iki 3% 2009 metais.” (2008.04.16, [“Baltic Economy Watch”](#)).

2 ir 3 paveiksluose galime matyti, kaip lėtėja ekonomikos augimas Estijoje ir mažėja pramonės gamyba Latvijoje

2 pav. [BVP augimo tendencijos Estijoje](#)

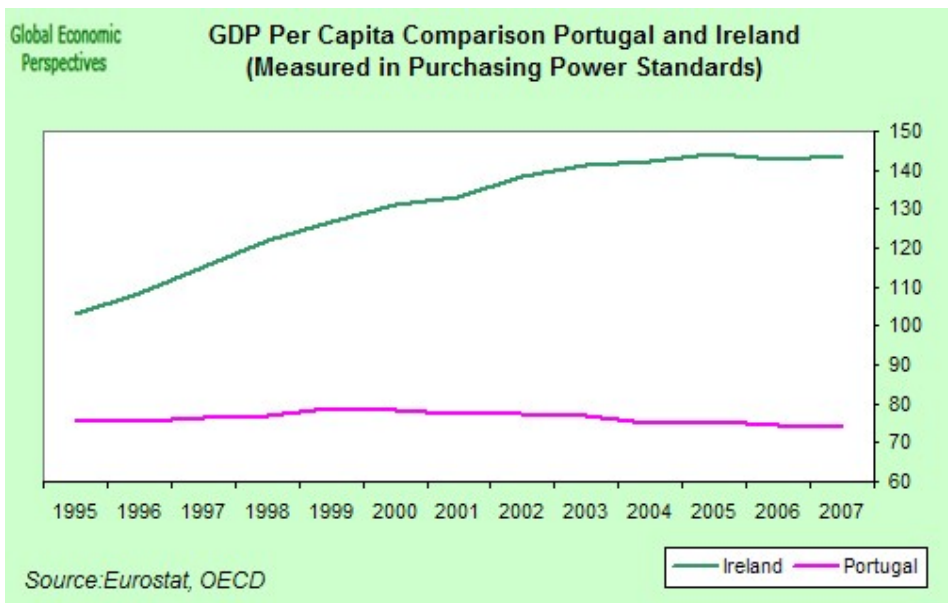

3 pav. [Pramonės gamybos pokyčiai Latvijoje](#)

Matant tokias ekonomikos tendencijas kaimyninėse Estijoje ir Latvijoje ir suvokiant, kad makroekonominiai procesai visose trijose Baltijos valstybėse yra labai panašūs, Lietuvai skiriamas nuo kamynių tik tuo, kad visi makroekonominiai procesai Lietuvoje įvyksta vėliau,- lieka klausti savęs, kaip atrodys ekonomikos augimas Lietuvoje po 6 ar 10 mėnesių? Nėra jokių argumentų, kodėl ir pas mus BVP augimas neturėtų nukristi iki estiško lygmens: 2-3 proc.

Kalbant apie neišvengiamą ekonomikos sulėtėjimą, tenka pastebėti, kad daugelis ekspertų, sutinkančių su tuo, kad toks nusileidimas yra neišvengiamas, vis tik dar guodžiasi, kad toks ekonomikos atšalimas gali būti tik trumpalaikiu ir netrukus, po metų ar dviejų ekonomikos augimas Baltijos regiono šalyse vėl grįš prie įprastų aukštų procentų, siekdamas 8-10 proc. Toks optimizmas grindžiamas tariamai neišvengiamais mūsų ekonomikų konvergencijos link ES lygmens procesais, atsigausiančiu vidaus vartojimu ir ES struktūrinės paramos pozityvia įtaka mūsų ūkiui.

Tačiau tokios viltys gali būti apgaulingos. Kaip rodo, kai kurių kitų ES šalių patirtis, pavyzdžiui Airijos ir Portugalijos palyginimas (4 pav.), šalys būdamos bendros rinkos dalimi, turėdamos tą pačią valiutą ir vykdydamos tą pačią monetarinę politiką, gali patirti visai skirtingą ekonominės raidos scenarijų. Kaip rodo paveikslas, Portugalijos ekonominiame augime per paskutinį dešimtmetį nepadaeda nei konvergencijos procesai, nei ES parama. Tikėtis, kad Lietuvos ekonomika, nedarant jokių jos esminių struktūrinių reformų, savime šaus į viršų Airijos trajektorija, o ne portugaliskai stagnuos, nėra jokio pagrindo.

4 pav. [BVP/vienam gyventojui \(perkamosios galios standartas\) palyginimas Airijoje ir Portugalijoje.](#)

Be visų kitų problemų, visiškai akivaizdu, kad tolesnę Lietuvos ekonomikos raidą labai stipriai paveiks ir prognozuojami energetikos kainų šokai. Jau šiandien akivaizdu, kad 2008 m. rudenį (jau po Seimo rinkimų) įvyks pirmasis energetikos kainų šuolis: šilumos ir karšto vandens kainų — vidutiniškai 40% augimas; elektros kainų — galimas 10-20% augimas. Tuo tarpu 2010 m. pavasarį, po numatomo Ignalinos AE II bloko uždarymo, tikėtinas elektros kainų augimas daugiau kaip 100%. Ekonomikos ekspertai teigia, kad vien tik pastarasis “šokas” lems BVP augimo sumažėjimą 3-4% ir infliacijos šuolį tais pačiais 3-4%.

BIUDŽETO PAJAMOS IR IŠLAIDOS

Viešojo sektoriaus kančios

Akivaizdu, kad ekonomikos lėtėjimas visada lemia ir biudžeto pajamų mažėjimą. Pastarojo meto žinių iš Estijos ir Lietuvos palyginimas turėtų taip pat kelti vis daugiau nemalonaus nerimo.

Žinios iš **Estijos** (vz.lt 2008.04.03):

“Parlamentas 2008 metų biudžetą patvirtino su 1,3% planuoto BVP deficitu. Estijos finansų ministras Ivaris Padaras pareiškė, kad vyriausybė šiandien nutarė **sumažinti biudžeto išlaidas 3,1 mlrd. EEK.**

Premjeras Andrusas Ansipas praėjusią savaitę sakė, kad biudžeto išlaidų mažinimas „neišvengiamas“ turint galvoje lėtėjančią ekonomiką ir menkstančias mokesčių pajamas. Estija biudžeto politiką naudojo kaip pagrindinį infliacijos valdymo įrankį, nes šalies valiutos kursas fiksuotas pagal valiutų valdybos sistemą.”

Žinios iš **Lietuvos** (vz.lt 2008.04.10):

“Finansų ministerija praneša, kad kovą į valstybės biudžetą surinkta 1,5011 mlrd. Lt - **12,8 mln. Lt mažiau nei prognozuota.** Vasarį trūkumas sudarė beveik 1 mln. Lt. Sausį valstybės biudžetas

gavo 11,3 mln. Lt daugiau nei planuota. Per ketvirtį iš viso surinkta 4,6072 mlrd. Lt - 2,4 mln. Lt mažiau nei planuota.”

Šalia to negalime užmiršti nesenu ir Europos Komisijos, ir TVF perspėjimų, kad Lietuva dar šių metų vidury gali susidurti su biudžeto pajamų plano vykdymo problemomis.

Taigi, telieka savęs paklausti pirmą klausimą, - kaip atrodys Lietuvos biudžeto vykdymas rinkimų dieną, tai yra 2008 m. spalio 12 d. Ir antrą klausimą, - ar valdžia iki rinkimų turės tokios politinės valios, kokią parodė Estijos Vyriausybė, nedelsiant mažinti biudžeto išlaidas, jeigu pasirodys, kad pajamos sparčiai mažėja. Reikia prisiminti, kad 1999 metais R. Pakso Vyriausybė, skirtingai nuo kaimynų latvių ir estų vyriausybių, mažėjant valstybės pajamoms delsė mažinti valstybės išlaidas ir taip sukėlė grėsmę visai valstybės finansų sistemai.

Šalia galimų šių metų biudžeto problemų, mūsų taip pat laukia ir išbandymai 2009 m. biudžetu. O išbandymai yra tokie: kaip tenka neoficialiai girdėti iš Finansų ministerijos, dėl prognozuojamo ekonomikos lėtėjimo ir dėl praeitais metais priimto nelabai logiško Fiskalinės drausmės įstatymo įgyvendinimo, kitais metais valstybės išlaidos galės didėti absoliučiais skaičiais tik apie pusantro milijardo litų. Tenka pastebėti, kad pavyzdžiui šių metų biudžete lyginant su praeitų metų biudžetu išlaidos padidėjo beveik šešiais milijardais litų, tai yra beveik 30 %. Tiek pat šiais metais padidėjo ir pajamos. Tačiau kitais metais bus kitaip ir biudžeto išlaidos galės augti maždaug tik 5 %, tai yra dvigubai mažiau nei prognozuojama 10 % infliacija. Ir toks išlaidų apribojimas praktiškai visai nepriklauso nuo to kiek padidės valstybės biudžeto pajamos. Galima įsivaizduoti, kaip visų makroekonominės krizės požymių akivaizdoje visai ekonomikai ir socialiniams reikalams smogs toks valstybės išlaidų augimo “užšaldymas” žemiau net infliacinio kainų augimo. Kažin ar toks smūgis yra išmintingas ir taip stojančiam ekonomikos traukiniui. Bet šiuo metu tai yra suplanuota. Toks planas reiškia, kad augančių kainų akivaizdoje, valstybės sektoriaus (tame tarpe mokytojų, medikų ir kitų grupių) atlyginimai turės būti paprasčiausiai užšaldyti.

Kaip žinia šiandieninis daugelio valstybės viešųjų funkcijų finansavimas yra toks, kad žymiausieji valstybės ekonomistai E. Vilkas, G. Nausėda, R. Kuodis neseniai paskelbtoje [atnaujintoje Ilgalaikėje ūkio plėtros strategijoje](#) kalba apie švietimo, aukštojo mokslo, sveikatos apsaugos permanentinę degradaciją, kurią sukelia pastoviai per mažas šių sričių finansavimas. Kaip rašoma šioje strategijoje, nepaisant to, kad Lietuvos ekonomika sparčiai auga, viena iš esminių Lietuvos gyvenimo problemų yra valstybės negebėjimas efektyviai vykdyti savo funkcijų: “Lietuvos valdžios sektoriaus biudžeto pajamų santykis su BVP yra mažiausias ES ir pagal šį rodiklį Lietuva yra arčiau JAV ar Japonijos tradicijos, nei “gerovės valstybės” tradicijos, vyraujančios išsivysčiusiose ES (ir ypač Skandinavijos) šalyse. Nepaisant to, Lietuvos valdžia mėgina finansuoti labai daug funkcijų, apimant ir tokias daug lėšų reikalaujančias sritis kaip sveikatos apsauga ar aukštasis mokslas, kurios šalyse, turinčiose panašaus dydžio biudžetą, didele dalimi yra teikiamos privataus sektoriaus.”

Iš tiesų Europos statistikos duomenys akivaizdžiai rodo, kad tiek pagal į nacionalinį biudžetą surenkamų pajamų, tiek pagal biudžetinių išlaidų procentus Lietuva (34% nuo BVP /2006 m./) užima paskutines vietas tarp ES valstybių pagal persikirstymo ir valstybės funkcijų finansavimo mažumą. Akivaizdu, kad visos senosios ES valstybės, išskyrus Airiją, savo išlaidoms skiria virš 40 proc. BVP. ES vidurkis siekia net 46.6 proc. Visos naujokės šiuo požiūriu gana stipriai atsilieka nuo senosios Europos.

Planuojamas 2009 metų biudžeto išlaidų augimas tik 5%. Lietuvoje ilgai besitęsiančią viešojo sektoriaus degradacijos kančią gali palengvinti tikra staigia finansinė “eutanazija”. Viešasis sektorius valdžios pastangomis paprasčiausiai gali būti numarintas, sąmoningai atjungus jam viešųjų finansų deguonį. Makroekonominė parametru (infliacijos, BVP augimo procentu) krizė,

apie kurią šiandien dažniausiai kalba tik ekonomikos apžvalgininkai, tokiu atveju pavirs labai skaudžia ir realia daugelio žmonių kasdienio gyvenimo tragedija.

IŠVADOS

Nėra jokių priežasčių, kodėl per artimiausius 6-12 mėn. galėtume išvengti tokių ekonominės krizės požymių, kokie šiuo metu jau yra matomi Latvijoje (infliacija – 17%) ar Estijoje (BVP augimas – 2%). Lietuvą papildomai ypatingai neigiamai paveiks neišvengiamas milžiniškas energetikos kainų šuolis. Nėra akivaizdžių įrodymų, kad toks ekonomikos atšalimas gali būti tik trumpalaikis.

Ekonomikos spartus sulėtėjimas lems ir žymiai mažesnes biudžeto pajamas ir išlaidas. Tai ypač skaudžiai gali pasijusti 2009 metais, ypatingai jei būtinos fiskalinės drausmės nuostatos bus įgyvendinamos neišmintingai. Tokiu atveju viešąjį sektorių ir jame dirbančius bei jų paslaugas vartojančius gali ištikti labai gili ir ilgalaikė krizė.

Neišvengiama ekonominė krizė ir jos pasekmės gali būti sušvelnintos, jeigu nedelsiant bus imamasi būtinų pereinamųjų ar bent jau joms intensyviai ruošiamasi.

Iš kitos pusės krizė gali tapti tuo trūkstančiu postūmiu, kurio Lietuvoje iki šiol trūko tam, kad būtų konsoliduota permainoms būtina intelektualinė politinė valia. Airija 1987 m. pasuko sparčiai augančios inovatyvios žinių ekonomikos keliu, kai po ilgai trukusios ekonominės krizės ir stagnacijos neapsikentė ir atrado pakankamai politinės valios permainoms.

Šiandien valdžia nedelsiant turi suvokti, kad krizės kvapas yra tikras ir tai nėra opozicijos išsigalvojimas. Valdžia turi galvoti ne apie tai, kaip vis dar girtis savo tariamais pasiekimais, o apie tai kaip sumažinti krizės gylį Lietuvoje? Kaip išvengti ilgalaikės krizės? Reikia atsakyti patiems sau - ar gali viskas susitvarkyti savaime, be valdžios pastangų?

Deja, vienintelis ilgalaikio ekonomikos augimo ir krizės trumpumo garantas – spartus konkurencingumo didėjimas. Tam reikia pereinamųjų ir aukštajame moksle, ir švietime, ir verslo sąlygose, ir viešuosiuose finansuose. Tam mažiausiai reikia kokių nors progresinių mokesčių, pelno mokesčio padidinimo ar kitokio valdžios kvailiojimo. Rimtų receptų ir strategijų yra ne viena, bet reikia politinės valios ir ilgalaikės krypties tokių strategijų įgyvendinimui.

Štai todėl, matydamas ir šiandieninę politinę krizę, kuri rodo, kad iki rinkimų jokių pereinamųjų negalime tikėtis, ir neišvengiamai artėjančią ekonominę krizę, kurios ryškiausi ženklai pasirodys iš karto po rinkimų, aš ir sakau - jeigu dabartinės valdžios negalime priversti vykdyti būtinas permainas, tai joms būtina nedelsiant ir tinkamai pasiruošti. Nes tada permainas, nors ir vėluojančias, bet neišvengiamas, atneš rinkimai. O šiandien belieka nedelsiant steigti antikrizinį visuomeninį Pereinamųjų komitetą.